

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

І. Я. КРИВОРУЧКО

Традиційно мета освіти передбачала набір знань, умінь і навичок, якими має оволодіти випускник вищого військового навчального закладу. Сьогодні ДПСУ необхідні фахівці, готові змінюватись та пристосовуватись до нових потреб життя, оперувати інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення. А це, насамперед, залежить не від отриманих знань, умінь і навичок, а від якостей, для позначення яких використовують поняття компетенції. З огляду на це метою статті є визначення сутності та змісту універсальних компетенцій майбутніх офіцерів-прикордонників.

У педагогічному сенсі (В. Байденко, В. Ледньов, А. Маркова, Н. Нікандров, А. Хуторської та ін.) поняття «компетенція» частіше використовують для позначення: освітнього результату, який виражається в реальному володінні методами, засобами діяльності, у здатності розв'язувати поставлені завдання; такої форми поєднання знань, умінь і навичок, що дають змогу ставити і досягати мети щодо перетворення навколишнього середовища; як готовність молодих людей використовувати засвоєні знання, вміння й способи діяльності в реальному житті для вирішення практичних завдань [2, с. 12–14].

Дослідники, зокрема І. Зимня, Ю. Фролов і Д. Махотін, указують на діяльнісну природу категорії «компетенція». Вчені вважають, що вона відображає не тільки й не стільки предметні знання («знати, що»), але й, насамперед, процедурні («знати, як») і ціннісно-значеннєві («знати, навіщо й чому») знання. Зокрема Т. Іванова [3] визначає компетенцію як сферу діяльності, у рамках якої проявляється компетентність людини. В. Лебєдєв [7] вважає, що поняття компетенції охоплює, окрім способів діяльності, ще й знання. У свою чергу Г. Селевко, С. Шишов, А. Хуторської [11–12] виділяють кілька основних структурних елементів компетенції, насамперед знання про способи розв'язання проблем, вміння й навички, що стосуються способів діяльності. Вчені також зазначають, що не можна ставити знак рівності між вміннями й компетенціями, тому що вміння, на відміну від компетенції, найчастіше не передбачають творчого нестандартного підходу, не мають внутрішньої мотивації й ціннісно-значеннєвого компонента.

А. Хуторської трактує компетенцію як сукупність взаємозалежних якостей особистості, знань, умінь і навичок, способів діяльності, що задаються стосовно певного кола предметів і процесів та необхідні для якісної продуктивної діяльності [11–12]. На думку вченого, компетенцію можна розглядати як зв'язок між знаннями й ситуацією або як здатність знайти, виявити процедуру (знання і дія), необхідну для вирішення проблеми. Головним при цьому, зазначає А. Хуторської, є єдність означених якостей, позитивне ставлення до діяльності, а також особистісні якості, які допомагають ефективному вирішенню проблем [11].

О. Овчарук розглядає компетентності як багатовимірне утворення, що є структурованим комплексом якостей особистості, які дають можливість ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах, сприяють особистому успіхові [8, с. 8]. О. Пометун трактує компетенцію як інтегральну характеристику якості навчання, що пов'язана із здатністю цільового осмисленого застосування комплексу знань, умінь, навичок, ставлень щодо певного міждисциплінарного кола проблем [9, с. 65].

Отже, одні дослідники (І. Зимня, Т. Іванова, Ю. Фролов та ін.) вважають, що компетенції – це набір поведінкових проявів, який впливає на ефективність виконання професійних функцій. На думку інших учених (О. Овчарук, А. Хуторський та ін.), компетенції – це комплекс певних особистісних якостей і здатностей, які необхідні для успішного освоєння певної діяльності. Аналіз сучасних досліджень дозволяє зробити висновок, що поняття «компетенція» охоплює цілісну систему знань, умінь і навичок, здатність до діяльності й готовність до неї, які сформувалися на основі певних ціннісно-значеннєвих орієнтирів і внутрішньої мотивації особистості, а також оволодіння різними способами діяльності та набутий досвід.

Для визначення універсальних компетенцій майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано напрацювання вчених, які вивчали проблему універсальних компетенцій та їх класифікацій, а також вимоги керівних документів, що регламентують вимоги до персоналу ДПСУ. Насамперед,

такими документами стали освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника національної академії державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького (освітній рівень – базова вища освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень – «бакалавр», напрям підготовки – «Охорона та захист державного кордону») та Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року.

Сьогодні в системі вищої освіти дедалі глибше усвідомлюється залежність між ідейними переконаннями людини та її професійними якостями. Безсумнівно стає те, що розвиток особистості захисника Вітчизни багато в чому залежить саме від її світогляду, особистісної позиції. Формування молоді людини в цьому випадку неможливе без розвитку особистісно-ціннісного розуміння світу, потреб в особистісній самореалізації і духовному самовдосконаленні. Щодо цього передбачено, що офіцери-прикордонники повинні засвоїти та втілювати в життя у своїй практичній діяльності історичні надбання українського народу в поєднанні з вирішенням соціальних проблем у соціально-економічних, соціально-політичних і соціально-культурних процесах [10]. Великі вимоги висуваються до них як до захисників Вітчизни, до їх світоглядних установок та ціннісних орієнтацій. Визначено, що офіцери-прикордонники повинні:

- засвоювати досягнення світової і вітчизняної філософської науки та вміти проводити методологічний і світоглядний аналіз соціальних явищ та подій;

- здійснювати світоглядний аналіз актуальних сучасних проблем розвитку особистості та суспільства;

- вільно оперувати філософськими категоріями й поняттями, використовувати їх у пізнавальній діяльності та при проведенні військово-наукових досліджень і теоретичних дискусій;

- засвоїти наукові досягнення світової вітчизняної соціологічної та політичної науки, розуміти суть соціальних і політичних відносин у суспільстві;

- орієнтуватися в соціальних процесах і оцінювати їх вплив на збройні формування України та правоохоронні органи;

- орієнтуватися в політичних явищах і процесах, які відбуваються в Україні та на міжнародній арені, й оцінювати їх вплив на суспільство і підлеглих;

- використовувати знання політичної науки при аналізі політичних процесів та функціонування політичної системи українського суспільства;

- використовувати знання про соціальні процеси в суспільстві для формування статутних взаємовідносин у підрозділі [10].

Зазначені вимоги, викладені в документах, можна окреслити як такі, що стосуються *ціннісно-значеннєвої компетенції* особистості майбутнього офіцера-прикордонника.

Окрім сформованих ціннісних установок, для офіцера-прикордонника важливе значення має досвід культурологічного й вселюдського розуміння світу, ставлення до своєї та інших культур. Офіцер-прикордонник повинен об'єктивно оцінювати світові і вітчизняні культурні цінності, прогнозувати їх розвиток та наслідки, піклуватися про духовний і культурний розвиток прикордонного персоналу, організувати й проводити культурно-просвітницьку, виховну та освітянську роботу в прикордонному підрозділі [10].

А. Хуторської окреслює ці вимоги до фахівця як такі, що стосуються *загальнокультурної компетенції*. Це коло питань щодо особливостей національної й загальнолюдської культури, духовно-моральних основ життя людини та людства, окремих народів, культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій. Це також компетенції в побутовій сфері та сфері дозвілля, наприклад, володіння ефективними способами організації вільного часу [11–12].

Про важливість загальнокультурної універсальної компетенції пише також О. Пометун. Дослідниця підкреслює, що в процесі виховання відбувається засвоєння індивідом основ культури як сфери духовного життя, що сприяє формуванню в особистості вмінь самостійно виробляти принципи своєї діяльності, поведінки, спілкування, орієнтуючись на найкращі зразки загальнолюдської та національної культури. Це і є сутністю культурної компетентності, яка передбачає здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними загальнолюдськими духовними цінностями [9, с. 69].

Окремо слід назвати *навчально-пізнавальну компетенцію*. А. Хуторський вважає, що це сукупність компетенцій у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що включає елементи логічної, методологічної, загальнонавчальної діяльності, співвіднесеної з реальними пізнаваними об'єктами.

Особливо важливою проблема формування навчально-пізнавальної компетенції є для курсантів, так як у цей період відбувається реорганізація всіх видів їхньої діяльності, в тому числі й розумової. Навчання для них стає однією із форм суспільно корисної діяльності. Виникає потреба в самостійному осмисленні знань, у пошуку та відкритті нового, прагненні розкрити себе, утвердитися в очах одногрупників та викладачів. Зміна характеру і форм діяльності курсантів, зростаючий пізнавальний інтерес, нова система навчання вимагають від них високого рівня організації розумової діяльності. Цілеспрямований, диференційований розвиток мислення курсантів при вивченні навчальних дисциплін «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Культурологія», «Етика та естетика» розвиває інтерес до них, підвищує рівень засвоєння знань, розширює пізнавальні можливості.

Окрім значення для навчальної діяльності, складові цієї компетенції вкрай необхідні й у майбутній професійній діяльності офіцера-прикордонника. Йдеться про знання і вміння організації цілепокладання, планування, аналізу, рефлексії, самооцінки пізнавальної та професійної діяльності. Стосовно досліджуваних об'єктів фахівець має опанувати креативними навичками продуктивної діяльності: добуванням знань безпосередньо з реальності, прийомами дій у нестандартних ситуаціях, евристичними методами вирішення проблем. У рамках цих компетенцій визначаються вимоги відповідної функціональної грамотності: вміння відрізнити факти від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання імовірнісних, статистичних та інших методів пізнання [11–12]. У керівних документах складові вміння навчально-пізнавальної функції віднесено до такої складової професіоналізму офіцера-прикордонника, як інформаційно-аналітична функція.

Виділення ще однієї універсальної компетенції – комунікативної – цілком виправдано, тому що освіта (як сфера діяльності) та професійна діяльність офіцера-прикордонника передбачає володіння вмінням спілкуватися, взаємодіяти з іншими людьми. *Комунікативна компетенція* включає знання необхідних мов, способів взаємодії з іншими людьми, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями в колективі.

О. Жданенко, Е. Матусяк, Є. Стасюк зазначають, що змістом ділового спілкування офіцера-прикордонника є «діло із захисту кордону», щодо якого виникає і розвивається взаємодія. Службове спілкування офіцерів-прикордонників – це процес взаємозв'язку та взаємодії осіб, в якому відбувається обмін інформацією і досвідом при виконанні службових завдань з охорони державного кордону України. В основі службового спілкування прикордонника лежить вирішення важливого службового питання, відповідальна конкретна справа, що стосується долі людей, матеріальних та фінансових витрат, а нерідко й правових відносин [6, с. 6].

Культура спілкування офіцерів-прикордонників – це, насамперед, результат удалого вибору ефективних стратегій і тактик, в основі яких мають бути гуманістичні комунікативні установки, знання та вміння. Культуру спілкування офіцерів-прикордонників можна розглядати як передумову успішного вирішення ним завдань професійної діяльності. Загалом комунікативна компетенція охоплює знання норм соціальної поведінки, культури спілкування й використання їх у повсякденному житті, усвідомлення необхідності спілкування не тільки з метою одержання інформації, але і для обміну емоціями, задля духовних потреб людини. Ця компетенція також охоплює вміння працювати в групі: організовувати діяльність найбільш ефективним чином, співробітничати для досягнення поставлених цілей, уміння підпорядковуватися загальним правилам.

О. Бінковський, О. Жданенко, Ю. Сердюк вказують на особливе значення вміння спілкуватися для офіцера-прикордонника із представниками різних культур і віросповідань. Кордон України перетинають люди з істотними розбіжностями у поглядах на світ, звичаях, моралі, ставленні до жінок тощо. Спілкування прикордонників повинно відбуватися так, щоб унеможливити будь-який міжкультурний конфлікт, спричинений зіткненням різних уявлень про належну поведінку.

Загалом аналіз професійної діяльності, функцій, що їх виконує офіцер-прикордонник, дозволяє виокремити такі складові комунікативної компетенції офіцера-прикордонника:

ведення діалогу з особами, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску, щодо права перетину державного кордону;

конструювання повідомлень при розмові з особами, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску, при встановленні контакту, орієнтації, обговоренні проблеми та прийнятті рішення щодо права перетину державного кордону;

вміння вести ділові бесіди, зустрічі, переговори, наради, збори, засідання, конференції (повсякденне службове спілкування);

вміння встановлювати контакт з іншими людьми при відвідуванні організацій, установ прикордоння, а також громадян прикордоння за місцем проживання;

вміння встановлювати і підтримувати публічні контакти з журналістами, давати інтерв'ю, виступати по радіо, телебаченню, у пресі;

вміння спілкуватися по телефону, вести ділове листування, оформляти резолюції, протоколи огляду та протоколи про адміністративне правопорушення (неспецифічні форми спілкування);

вміння спілкуватися у трудовому колективі (субординовані форми спілкування і спілкування між колегами); встановлювати та підтримувати ділові контакти з іноземними громадянами (специфічні форми службового спілкування);

вміння спілкуватися в умовах конфліктної ситуації із затриманими нелегальними мігрантами та із спецконтингентом (екстремальні форми службового спілкування) [5].

Щодо наступної, *дослідницької компетенції* В. Байденко, В. Болотов, А. Вербицький, І. Зимня, Я. Кривенко, С. Осипова, А. Хуторський, В. Шадриков та ін. зазначають, що її формування в сфері майбутньої професійної діяльності є однією з найважливіших цілей усіх сучасних програм вищої професійної освіти. З урахуванням основних завдань професійної діяльності офіцера-прикордонника можна виокремити такі складові вміння дослідницької компетенції офіцера-прикордонника:

аналізувати, узагальнювати та прогнозувати оперативну обстановку на ділянці прикордонної застави (підрозділу прикордонного контролю), робити висновки і подавати свої пропозиції щодо підвищення ефективності роботи (прикордонного контролю), усунення причин та умов, що знижують її рівень;

проводити аналіз стану злочинності на державному кордоні України, визначати причини й умови, які сприяють вчиненню окремих видів злочинів на державному кордоні України [10].

Дослідницька компетенція у цьому випадку є «ключем», підставою для розвитку інших більш конкретних і предметно-орієнтованих компетенцій, оскільки допомагає офіцерові-прикордоннику навчатися, дозволяє стати йому більш гнучким, бути більш успішним у професійному житті, що й визначає значимість її формування.

Поряд із дослідницькою слід також указати на *компетенцію творчої діяльності*. Як зазначає О. Діденко, «сьогодні при охороні кордону необхідна активна, ініціативна особистість – офіцер, що може самостійно, критично мислити, знаходити шляхи подолання труднощів, мати високий рівень творчого потенціалу та виявляти творчий підхід до вирішення різнопланових оперативно-службових завдань» [1, с. 18–19]. Компетенція творчої діяльності у наш час належить до таких компетенцій офіцерів-прикордонників, наявність яких обумовлює успішність виконання ними посадових обов'язків.

Аналіз посадових інструкцій, функціональних обов'язків, умов повсякденної діяльності, оцінки складності оперативно-службових завдань, а також дослідження О. Діденка, який розкрив теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України, дозволили визначити такі складові вміння компетенції творчої діяльності офіцера-прикордонника: продукувати нові ідеї щодо отримання оперативної інформації; швидко вирішувати проблемні ситуації та впевнено діяти у непередбачених умовах прикордонної служби; вміти по-новому дивитись на звичне при виконанні оперативно-службової діяльності; успішно вирішувати нестандартні завдання при оцінці складності оперативної ситуації на кордоні; впевнено діяти у непередбачених ситуаціях шляхом побудови нових моделей діяльності та розв'язання проблемних завдань; генерувати нові оригінальні ідеї щодо способів здійснення прикордонного контролю; у разі потреби відхилитись від традиційних схем мислення при здійсненні прикордонного контролю та прикордонної служби, при організації індивідуально-виховної роботи з підлеглими; вільно, з елементами творчості, спілкуватися з особами, які перетинають державний кордон; виявляти творчий підхід при організації дозвілля та виховної роботи з персоналом органів охорони кордону [1].

Насамкінець слід звернути увагу на *компетенцію самоосвіти*. Компетенції самоосвіти спрямовані на освоєння способів фізичного, духовного й інтелектуального саморозвитку. Ця компетенція стосується способів діяльності щодо безперервного самопізнання, розвитку необхідних особистісних якостей, формування психологічної грамотності, культури мислення і поведінки [12], а також вміння самостійно шукати, аналізувати й відбирати необхідну інформацію, організувати, перетворювати, зберігати і передавати її.

Т. Івашкова підкреслює, що самоосвіта майбутніх офіцерів є невід'ємною складовою процесу безперервної освіти, активною пізнавальною діяльністю, що відбувається за особистою ініціативою

курсанта (додатково до його основного заняття) у формі індивідуальної самостійної роботи з оволодіння знаннями й у колективних формах [4, с. 40].

Аналіз керівних документів дозволяє конкретизувати складові самоосвітньої компетенції офіцера-прикордонника, зокрема виявити, що офіцер-прикордонник повинен уміти: вдосконалювати фахові навички та самостійно підвищувати свій професійний рівень; самостійно вивчати основи політичної науки і демократичної практики сучасного політичного життя України, використовувати воєнно-політичну інформацію при здійсненні заходів розбудови ДПСУ; самостійно вдосконалювати гуманітарні, соціально-економічні, природничо-наукові та професійні знання для особистого фахового розвитку і підвищення професійного рівня; самостійно вдосконалювати методичні навички проведення професійної та гуманітарної підготовки, впроваджувати сучасні методи активного навчання і виховання персоналу.

Таким чином, аналіз різних класифікацій універсальних компетенцій, їх змісту, а також вимоги керівних документів, що регламентують діяльність офіцера-прикордонника, дозволили виділити ті універсальні напрацювання, що необхідні для ефективної професійної діяльності офіцера-прикордонника. Це, насамперед, ціннісно-значеннєва, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, комунікативна, дослідницька компетенція, компетенція творчої діяльності та самоосвітня компетенція. Підставою для класифікації стали сфери конкретної діяльності офіцерів-прикордонників, що потребують від них відповідних умінь, навичок, якостей та досвіду.

Список використаної літератури:

1. Діденко О. В. Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Діденко. – Луганськ, 2009. – 42 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
3. Иванова Е. О. Компетенция как вариативно-личностный результат усвоения содержания образования [Електронний ресурс] / Е. О. Иванова. – Режим доступу : <http://lerner.edu3000.ru/Moskva 2007/ivanova.htm>.
4. Івашкова Т. О. Формування культури самоосвіти майбутніх офіцерів правоохоронних органів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Т. О. Івашкова. – Хмельницький, 2008. – 220 с.
5. Культура прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон України : навч. посіб. / О. А. Більковський, О. А. Жданенко, Ю. І. Сердюк та ін. – Хмельницький, вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 142 с.
6. Методичні рекомендації з підготовки та проведення рольових ігор із персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О. А. Жданенко, Е. В. Матусяк, Є. В. Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
7. Лебедев В. В. Структурирование компетенций – перспективное направление в решении проблем образования / В. В. Лебедев // Школьные технологии. – 2007. №2. – С. 97–103.
8. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи Інформаційні технології і засоби навчання [Електронний ресурс] / О. В. Овчарук. – 2009. – №5 (13). – Режим доступу до журналу : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>
9. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та український перспективи : кол. моногр. – К., 2006. – С. 6–16. – (Бібліотека освітньої політики).
10. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника національної академії державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр». Напрямок підготовки 6.020303 «Філологія». Спеціальність 7.030507 «Переклад». – Хмельницький, 2007. – 23 с.
11. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Електронний ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет журнал «Эйдос». – 2002. – 24 апреля. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
12. Хуторской А. В. Технологии проектирования ключевых и образовательных компетенций [Електронний ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет журнал «Эйдос». – 2005. – 12 декабря. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212/htm>.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.